

ทางรอดวิกฤติเศรษฐกิจด้วยแนวทางวิสาหกิจชุมชน

ทศพร แก้วขวัญไกร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
อีเมล: Tossaporn k/keawkaunkhai 578@gmail.com

บทคัดย่อ

การดำเนินชีวิตทางเศรษฐกิจที่เป็นรากฐานแต่เดิมของคนในชุมชนเป็นการพัฒนาเศรษฐกิจจากตัวเองสู่ครอบครัวกลายเป็นเศรษฐกิจชุมชน สู่กระบวนการแห่งการแลกเปลี่ยนที่มีความซับซ้อนกันมากขึ้น ในทั้งระดับจุลภาคและระดับมหภาค อย่างไรก็ตามในการดำเนินเศรษฐกิจชุมชนในแต่ละพื้นที่ที่มีบริบทแตกต่างกัน รวมทั้งการยกระดับเศรษฐกิจต่อการแข่งขันทางการค้าทั้งภายในประเทศและต่างประเทศยังมีจุดอ่อนที่เกิดการเปลี่ยนแปลงไม่ทันต่อสถานการณ์ในภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำหรือเกิดภาวะผันผวนทางเศรษฐกิจโลก ในช่วงปี พ.ศ.2540 และปี พ.ศ.2550 ตามลำดับ ทำให้เกิดแนวคิดที่หลากหลายต่อการประคับประคองพื้นฐานทางเศรษฐกิจให้สามารถขับเคลื่อนไปได้ ดังนั้นสิ่งที่สำคัญที่สุดของการกลับมาทบทวนในการวางแนวทางให้เกิดความยั่งยืนต่อการพัฒนาเศรษฐกิจจึงต้องมีการมองถึงฐานรากเดิมที่มีอยู่ คือ เกษตรกรรมและเศรษฐกิจชุมชน ซึ่งจะพิจารณาถึงการนำเศรษฐกิจรากฐานที่มีความเข้มแข็งเกี่ยวกับการนำความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการเสริมสร้างในการขับเคลื่อนเป็นการรวมกลุ่มกันให้มีพลังต่อการพึ่งพาตนเอง ประกอบกับการประยุกต์ให้สอดคล้องกับสภาพชุมชน ทรัพยากรท้องถิ่น โดยให้พื้นฐานทางการเกษตรและองค์ความรู้ทางประเพณีภูมิปัญญาเป็นสิ่งขับเคลื่อนให้ผสมผสานกับแนวคิดสมัยใหม่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์การเปลี่ยนแปลงแห่งการผสมผสานฐานความคิดทางความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นก่อให้เกิดกระบวนการสร้างสรรค์รูปแบบในการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชน ที่มีการร่วมมือการจัดสรรทรัพยากร การจัดการทุน การสร้างหลักเกณฑ์แห่งการช่วยเหลือกัน พึ่งพากันจากระดับฐานปฐมภูมิสู่ระดับฐานทุติยภูมิ จนกลายเป็นแนวคิดเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชนประสานกับเศรษฐกิจชุมชนต่อการพัฒนารวมกับการใช้หลักเศรษฐกิจพอเพียงมาประยุกต์ใช้ให้เกิดความสมดุลของชุมชนนั้นๆ ที่สร้างความเข้มแข็งในการแข่งขันในระบอบที่ซับซ้อน ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจถึงหลักการและแนวคิดของวิสาหกิจชุมชน ขออธิบายเป็น 7 ประเด็น ดังนี้ 1) พัฒนาการและความหมายของวิสาหกิจชุมชน 2) ความสำคัญของวิสาหกิจชุมชน 3) แนวคิดของวิสาหกิจชุมชน 4) ประเภทและรูปแบบของวิสาหกิจชุมชน 5) ปัจจัยสำคัญของวิสาหกิจชุมชน 6) เป้าหมายของวิสาหกิจชุมชน 7) บทส่งท้ายกรอบการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน

คำสำคัญ

ทางรอดวิกฤติเศรษฐกิจ แนวทางวิสาหกิจชุมชน

วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม 2560

Survive The Economic Crisis by Implementing Community Enterprise

TodsapornKaewkhankrai

Assistant Professor, Economics Program, Faculty of Management BuriramRajabhat University

E-mail :Tossaporn k/keawkaunkhai 578@gmail.com

Abstract

The economic life of the community was originally founded in the development of the economy of oneself to one's own family and later become an economic community. The process of exchange is more complicated in both micro and macro level. However, in implementing economic context in each area is different. This included enhancing the economy to compete in competitions in both domestic and foreign levels. This aspect is also vulnerable to changes in the situations before the economic downturn or severe global economic fluctuations during the year B.E. 2540 and B.E 2550, respectively, resulting in a wide variety of ideas to sustain the economic base to be able to drive forward. Therefore, the most important things to be reviewed here were the guidelines for the sustainable economic development which must have a foundation of existing agriculture and economic community. The foundation of a stronger economy by bringing knowledge and wisdom for strengthening the movement to unite the power of self-reliance must be considered together with the application that is in accordance with the community and local resources. The basic agricultural knowledge and traditional wisdom together with modern concepts must be used to be in line with the globalization. The changes derived from the mixtures of ideas, knowledge and local wisdom contributing the creative process in the form of community economic development. This process consisted of resource allocation, capital managements, setting up the regulations for helping each other, relying on each other from the primary to the secondary level until it became the community enterprise concepts combined with community economy together with the sufficiency economy principles. These concepts were applied to the balance of the community for strengthening the community in competing in competitions in complex systems.

วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม 2560

Hence, to achieve a better understanding of the principles and concepts of community enterprise, the seven issues were explained: 1) The development and definitions of community enterprise, 2) The importance of community enterprise, 3) Concepts of community enterprise, 4) Types and forms of community enterprise, 5) Key elements of community enterprise, 6) Goals of community enterprise, and 7) Epilogue framework for community enterprise development.

Keywords

Survive the economic crisis, Community enterprise

พัฒนาการและความหมายของวิสาหกิจชุมชน

การรวมกลุ่มของชุมชนในท้องถิ่นเกี่ยวกับการผลิต การบริโภคและการแลกเปลี่ยนสินค้า บริการมีมาช้านานตั้งแต่มีการนำสินค้ามาแลกเปลี่ยน จนมีการพัฒนาการซื้อขายด้วยการโอนเงินเป็นสื่อกลางแห่งการแลกเปลี่ยน ทำให้การรวมกลุ่มกัน ช่วยเหลือและพึ่งพาในแต่ละพื้นที่ที่มีการหลอมเป็นฐานแห่งวัฒนธรรม ภูมิปัญญาการบริโภคและผลิตด้วยการใช้ทรัพยากรจากท้องถิ่นมาเป็นปัจจัยการผลิต อย่างไรก็ตามการรวมตัวในลักษณะธุรกิจชุมชนภายในท้องถิ่น เป็นลักษณะไม่เป็นรูปแบบขึ้นอยู่กับความรู้ความสามารถในแต่ละท้องถิ่นและชุมชนนั้นๆ แต่การเกิดธุรกิจชุมชนอย่างเป็นทางการเกิดจากการเปลี่ยนเศรษฐกิจภายในประเทศที่เกิดวิกฤติในช่วงปี พ.ศ.2540 ที่เรียกกันว่า “วิกฤติต้มยำกุ้ง” ทำให้เกิดผลกระทบทั้งระดับจุลภาคและระดับมหภาคทางเศรษฐกิจอย่างรุนแรง ดังนั้นทางภาครัฐบาลจึงพิจารณาถึงการแก้ปัญหาอย่างยั่งยืนต่อการดำรงอยู่ทางเศรษฐกิจของประเทศที่เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลัก โดยมองไปที่ฐานดั้งเดิมของเศรษฐกิจประเทศไทย คือ ภาคการเกษตรและชุมชน จากการสร้างแผนแม่บทชุมชนเพื่อเตรียมความพร้อมของคน ทรัพยากร เครือข่ายและการพึ่งพาตนเอง ดังนั้นจึงมีการตั้งคณะกรรมการชุดหนึ่ง (กัญญาณอินทร์ และคณะ, 2554) ที่ดำเนินการพิจารณาหาแนวทางในช่วงปี พ.ศ.2546-2548 เป็นเวลาทั้งสิ้น 3 ปี เพื่อร่างพระราชบัญญัติที่เรียกว่า “พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน” โดยการมีส่วนร่วมทั้งภาครัฐบาล ภาคเอกชนและภาคประชาสังคม ทำให้เกิดแรงผลักดันเป็นพระราชบัญญัติที่สามารถตราเป็นกฎหมายและมีการประกาศในพระราชกิจจานุเบกษา ในวันที่ 18 มกราคม พ.ศ. 2548 และมีผลบังคับใช้เมื่อวันที่ 19 มกราคม พ.ศ.2548 ทำให้วิสาหกิจชุมชนเป็นองค์กรภาคประชาชนที่มีสิทธิและอำนาจในการรับการสนับสนุนอย่างเป็นทางการส่งเสริมและพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนตามกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่สามารถนำมาพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนภายใต้การพึ่งตนเองเป็นกิจการของชุมชนร่วมกับการน้อมนำเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ในการสร้างภูมิคุ้มกันและขับเคลื่อนเศรษฐกิจฐานรากเพื่อพัฒนาจากความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น ให้เกิดเป็นการผลิตสินค้าและบริการ รวมทั้งสร้างพลังแห่งชุมชน เครือข่ายขององค์กรชุมชนให้เข้มแข็งที่สามารถพึ่งพาตนเองให้ได้มากที่สุด (อภิสิทธิ์ พรหมชัยและศุภลักษณ์ สุวรรณชะกูม, 2554)

ความหมายของวิสาหกิจชุมชน

คำนิยามความหมายของวิสาหกิจชุมชนในพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548 และกองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร (2559: ออนไลน์) ให้คำอธิบายว่า “วิสาหกิจชุมชน” หมายถึง กิจกรรมของชุมชนเกี่ยวข้องกับการผลิตสินค้า การให้บริการหรือการอื่นๆ ที่ดำเนินการโดยคณะบุคคลที่มีความผูกพัน มีวิถีชีวิตร่วมกันและรวมตัวกันประกอบกิจกรรมดังกล่าว ไม่ว่าจะ เป็นนิติบุคคลรูปแบบใดหรือไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อสร้างรายได้และเพื่อการพึ่งพาของครอบครัว ชุมชน และระหว่างชุมชน

กองพัฒนาธุรกิจสถาบัน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (2551: ออนไลน์) อธิบายว่า “วิสาหกิจชุมชน” หมายถึง กลุ่มลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรซึ่งเป็นกลุ่มหรือชมรมที่เกิดจากการรวมตัวของเกษตรกร บุคคลในครัวเรือนเกษตรกรหรือบุคคลทั่วไป มีสมาชิกอย่างน้อย 5 คน และรวมถึงการรวมตัวของกลุ่มหรือชมรมเข้าด้วยกัน เพื่อประกอบธุรกิจร่วมกัน ได้แก่ เกษตรกรรม การแปรรูปผลิตผลการเกษตร กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร กิจกรรมอุตสาหกรรม พาณิชยกรรม บริการ งานฝีมือ หัตถกรรม การพัฒนาความรู้ พัฒนาคุณภาพชีวิตและการฟื้นฟูการประกอบอาชีพ เช่น กลุ่มวิสาหกิจชุมชน กลุ่มเลี้ยงสัตว์กลุ่มโรงสีข้าว กลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่มรวบรวมผลผลิต กลุ่มค้าส่งค้าปลีก กลุ่มให้บริการทางการเกษตร กลุ่มโฮมสเตย์ เป็นต้น

ขณะที่นักวิชาการหลายท่านก็ได้ให้นิยามความหมายเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน ดังนี้

ทวิศักดิ์ นพเกษตร (2544) อธิบายว่า “วิสาหกิจชุมชน” คือ การประกอบการบนพื้นฐานของทรัพยากร กระบวนการคิด ภูมิปัญญาในท้องถิ่นด้วยการจัดการโดยครอบครัว องค์กรชุมชนและเครือข่ายองค์กรชุมชน เพื่อตอบสนองต่อการพึ่งตนเองและพึ่งกันเอง

กัญญาณ อินหว่างและคณะ (2554) อธิบายว่า วิสาหกิจชุมชนจะต้องมีการประกอบการที่มีภูมิปัญญาขององค์กรชุมชนหรือเครือข่ายขององค์กรชุมชน โดยที่มีสมาชิกในชุมชนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตทั้งด้านการผลิต การค้าและการเงินและต้องการใช้ปัจจัยการผลิตและทรัพยากรทุกขั้นตอนเพื่อการเรียนรู้ของชุมชนให้เกิดดอกผลทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมการจัดการผลิต ซึ่งมีได้มีเป้าหมายเพื่อการสร้างกำไรทางการเงินเพียงอย่างเดียวแต่รวมถึงกำไรทางสังคม ได้แก่ ความเข้มแข็งของชุมชนและความสงบสุขของสังคมด้วย

สัญญา เคนาภูมิ (2558) อธิบายว่า วิสาหกิจชุมชนเป็นรูปแบบการดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนที่เอื้อกับชาวบ้านดำรงชีวิตได้มั่นคงและเข้มแข็ง ความสำเร็จของวิสาหกิจชุมชนมิใช่จะทำให้ง่ายตายต้องอาศัยความร่วมมือของคนในชุมชน วิสาหกิจชุมชนเน้นเรื่องการบริหารจัดการเป็นกิจกรรมสร้างรายได้รูปแบบหนึ่งที่มีขนาดเล็กกว่าวิสาหกิจขนาดย่อมโดยผลผลิตจะเกิดจากสินทรัพย์ชุมชน

ศิริวรรณ เจนการและคณะ (2545) อธิบายว่า วิสาหกิจชุมชนเป็นแนวคิดที่มุ่งแปรรูปผลผลิตตามธรรมชาติหรือสร้างผลิตภัณฑ์โดยครอบครัวในชุมชน โดยองค์กรชุมชนหรือเครือข่ายองค์กรชุมชนเพื่อการบริโภคและสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน มีหลักสำคัญ คือ สร้างความหลากหลายของผลผลิตและผลิตภัณฑ์ในชุมชนเพื่อการบริโภคแบบพึ่งพาตัวเอง ลดรายจ่ายให้ครอบครัวสร้างสุขภาพอนามัยที่ดีให้ตนเองและมีคุณธรรมรับผิดชอบต่อสมาชิกคนอื่นๆ ที่อยู่ร่วมกันในชุมชน ไม่เห็นแก่ประโยชน์ด้านกำไรสูงสุดและเอาเปรียบผู้บริโภค

สมศักดิ์ ขอบตรง (2549) อธิบายว่า วิสาหกิจชุมชนเป็นกิจกรรมของชุมชน โดยชุมชนเพื่อชุมชน

ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐและพิทยา ว่องกุล (2545) วิสาหกิจชุมชน คือ การประกอบการโดย

ชุมชนที่มีสมาชิกในชุมชนเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตทั้งด้าน การผลิต การค้าและการเงินและต้องการใช้ปัจจัยการผลิตนี้ให้เกิดดอกผลทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม ด้านเศรษฐกิจ คือ การสร้างรายได้และอาชีพ ด้านสังคม คือ การยึดโยงร้อยรัดความเป็นครอบครัวและชุมชนให้ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ แบ่งทุกข์แบ่งสุขซึ่งกันและกัน โดยผ่านการประกอบการของชุมชน

เสรี พงศ์พิศและสุภาส จันทร์หงษ์ (2548) อธิบายว่า วิสาหกิจชุมชน คือ การประกอบการโดยคนในชุมชนเพื่อการจัดการ “ทุน” ของชุมชนอย่างสร้างสรรค์เพื่อตอบสนองการพึ่งตนเองและความพอเพียงของครอบครัวและชุมชน

จากคำนิยามของความหมายทั้งสถาบันและนักวิชาการเกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน สามารถสรุปได้ว่ามีกระบวนการอยู่ 4 ขั้นตอนของวิสาหกิจชุมชน คือ

ขั้นที่ 1 ปัจจัยนำเข้า (Input) ประกอบด้วย คน ครอบครัว ชุมชนมีความสัมพันธ์กับทรัพยากรต่างๆ ที่เป็นทุน เช่น ทุนมนุษย์ ทุนสิ่งแวดล้อม ทุนวัฒนธรรม ทุนภูมิปัญญา ทุนทรัพยากรทุนทางการเงิน เป็นต้น

ขั้นที่ 2 ปัจจัยกระบวนการ (Process) นำขั้นที่ 1 มาสร้างกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน ภายใต้การรวมกลุ่ม การแลกเปลี่ยนอย่างมีส่วนร่วมเพื่อมาผลิตสินค้าและบริการต่างๆ ภายใต้ภูมิปัญญาและองค์ความรู้

ขั้นที่ 3 ปัจจัยผลผลิต (Output) ผลผลิตที่เกิดจากกระบวนการเน้นการพึ่งพาตนเองเป็นหลักที่จะสร้างฐานรากแห่งความเข้มแข็งทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม รวมทั้งไม่ได้เน้นกำไรเป็นที่ตั้งแต่เน้นการเอื้อเพื่อ เกื้อกูลกันเป็นไปตามกฎการพึ่งพา

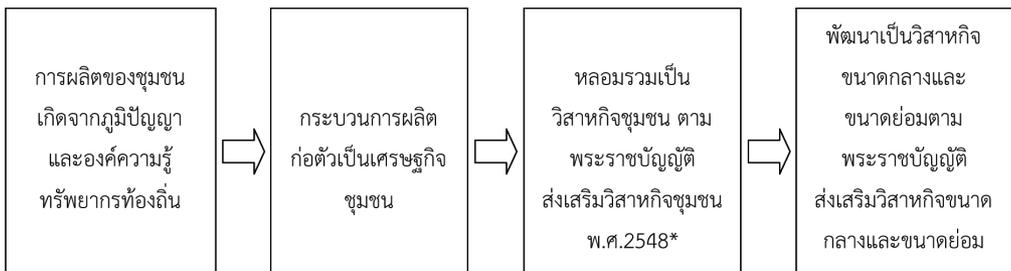
ขั้นที่ 4 ปัจจัยผลิตภาพ (Outcome) สร้างภูมิคุ้มกันอย่างยั่งยืนของชุมชนบนพื้นฐานการพึ่งตนเอง

ความสำคัญของวิสาหกิจชุมชน

ภาวะวิกฤติเศรษฐกิจในช่วงปี พ.ศ.2540 ทำให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงตั้งแต่ระดับฐานรากจนถึงระดับฐานบนก็ให้เกิดการบริโภค การผลิต การลงทุนทั้งในและต่างประเทศเกิดการชะลอตัวอย่างรุนแรงและเกิดผลกระทบเป็นวงกลางก่อให้เกิดการเลิกจ้างงานภายในประเทศเป็นจำนวนมาก กลายเป็นปัญหาทางเศรษฐกิจในช่วงหลายสิบปีที่เกิดขึ้น ทำให้การกลับมาทบทวนถึงพื้นฐานที่แท้จริงของการแก้ปัญหาอย่างยั่งยืนในกระแสเศรษฐกิจทั้งภายในประเทศและเชื่อมโยงต่างประเทศว่าจะใช้วิธีใดในการแก้ปัญหาให้หมดสิ้น ดังนั้นการพิจารณาถึงฐานรากที่สำคัญที่เป็นจุดแข็งของคนในชาติที่สำคัญคือ “ทุนวัฒนธรรมไทย” ที่เกิดวัฒนธรรมไทยดั้งเดิม (วิวัฒน์ เมฆอรุณ, 2556) อันเกิดจากภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการถ่ายทอดจากรุ่นแล้วรุ่นเล่าก่อตัวเป็นการผลิต ขนบธรรมเนียม มิตรภาพความสัมพันธ์แห่งท้องถิ่น ดังนั้นการทำรากเหง้าของตนในการสร้างเป็นฐานรากเพื่อใช้ในการพัฒนาระบบเศรษฐกิจจาก

ภูมิประเทศ ภูมิศาสตร์ ความหลากหลายทางทรัพยากรรอบตัวมาสร้างลักษณะเด่นในเรื่องภูมิปัญญาองค์ความรู้ความเป็นชุมชนใส่เข้าไปต่อการสร้างภูมิคุ้มกันในการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืนในการดำรงเศรษฐกิจที่สวนกระแสหลักที่มีการแข่งขันอย่างรุนแรงในปัจจุบัน

ทุนวัฒนธรรม ถือว่าแนวทางการแก้ปัญหาความยากจนอย่างยั่งยืน ด้วยการนำภูมิปัญญาทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่นพร้อมด้วยองค์ความรู้ที่มีการตกผลึกจากรุ่นสู่รุ่นมาเป็นแนวคิดผลิตสินค้าและบริการใช้เชิงสินค้าสร้างสรรค์ (Creative) ในแต่ละท้องถิ่นชุมชนเพื่อสร้างเป็นอัตลักษณ์วัฒนธรรมชุมชนในบริบทนั้น ดังนั้น การแก้ปัญหาเศรษฐกิจและแก้ปัญหาความยากจนของคนในชาติได้นั้นต้องเริ่มจากการนำพื้นฐานเศรษฐกิจชุมชนมาเป็นตัวขับเคลื่อนมาเป็นแนวทางสู่การพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียงพึ่งตนเองได้ตามแนวคิดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่รัชกาลที่ 9 และมีการนำแนวพระราชดำริมาเป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549) จนกระทั่งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับปัจจุบันเพื่อเป็นแนวทางในการดำรงเศรษฐกิจและสังคมอย่างยั่งยืน เหตุนี้เองถึงเป็นความสำคัญของการสร้างแนวคิดของวิสาหกิจชุมชนเป็นสายป่านในการยกระดับอีกขั้นของการผลิตเชิงธุรกิจชุมชน โดยกระบวนการดังกล่าวสามารถอธิบายดังรูปภาพ 1

รูปภาพ 1 เศรษฐกิจฐานรากแห่งทุนวัฒนธรรมสู่เศรษฐกิจแห่งการแข่งขันอย่างยั่งยืนฐานเศรษฐกิจพอเพียง

* พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ.2548 เกิดขึ้นหลังพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม พ.ศ.2543 อันเนื่องจากฐานรากเศรษฐกิจต้องเกิดจากธุรกิจชุมชนก่อนที่จะเป็นผู้ประกอบการขนาดกลางและขนาดย่อม ดังนั้น จึงสร้างความเชื่อมโยงให้เกิดเป็นระดับขึ้นด้วยการสร้างความพร้อมในการแข่งขันทางการค้าอย่างยั่งยืน

จากรูปภาพ 1 พบว่าวิสาหกิจชุมชนเป็นการเชื่อมระหว่างฐานรากเศรษฐกิจแห่งทุนวัฒนธรรมที่มีการพัฒนาเป็นลำดับขั้น ก่อตัวเป็นกลุ่มเศรษฐกิจชุมชนภายใต้บริบท สภาพแวดล้อมในแต่ละแห่งของภูมิปัญญาสร้างมาเป็นการรวมกลุ่มอันเหนียวแน่นทางความรู้ การช่วยเหลือซึ่งกันและกันในการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมต่อการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น การตลาด การจัดการและประสิทธิภาพต่างๆ (พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน, 2546) เพื่อให้เป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่นๆ ภายใต้อาณัติสนับสนุนอย่างเป็นทางการ

ตามพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ.2548 โดยเป็นการเพิ่มสิทธิในชีวิตทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม (เสนห์ จามริก, 2543) ที่สามารถผลิตสินค้าและบริการเชิงสร้างสรรค์ที่มีการผสมผสานภูมิปัญญาหรือรากเหง้าแห่งวัฒนธรรมในท้องถิ่นก่อให้เกิดเป็นอัตลักษณ์เฉพาะชุมชนนั้น ซึ่งจะทำให้เกิดความพร้อมในการแข่งขันทางการค้าในระดับหนึ่งที่สามารถพึ่งตนเองได้และสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนอย่างยั่งยืน เมื่อการรวมกันเป็นวิสาหกิจชุมชนที่มีพลัง พร้อมเครือข่ายอันเหนียวแน่นก็สามารถยกระดับการแข่งขันเป็นวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อมที่จะก้าวเป็นผู้ประกอบการธุรกิจในการแข่งขันทั้งระดับภายในประเทศและระดับต่างประเทศ ดังนั้นการพัฒนาอย่างมีระบบตามกระบวนการดังกล่าวจะทำให้เกิดการพัฒนาอย่างช้าแต่มีเสถียรภาพในการแข่งขันบนฐานเศรษฐกิจชุมชนที่มีกระบวนการจัดสรรของชุมชนทั้งทรัพยากร ทุน แรงงาน วัตถุดิบในพื้นที่เป็นหลัก นำมาแปรเปลี่ยนเป็นผลิตภัณฑ์ด้วยการสร้างแนวคิดสร้างสรรค์ของชุมชนทั้งแบบดั้งเดิมหรือสร้างพัฒนาต่อยอดเป็นนวัตกรรมใหม่ ที่สอดคล้องกับบริบทความต้องการของผู้บริโภคที่อาจผสมผสานยกระดับเป็นภูมิปัญญาสากลที่สามารถนำมาบูรณาการอย่างเป็นระบบ อย่างไรก็ตามสิ่งที่สำคัญที่จะทำให้วิสาหกิจชุมชนพัฒนาต้องเน้นการพึ่งตนเองของครอบครัวและชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อน พร้อมทั้งสร้างเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนที่มีเป้าหมายลักษณะกิจกรรมเหมือนกันเพื่อเกิดการแลกเปลี่ยนองค์ความรู้ที่เพิ่มมากขึ้น โดยความต้องการมีใจทำไรเป็นตัวตั้งตั้งเศรษฐกิจกระแสหลัก ซึ่งภายใต้ดังกล่าวต้องมีความกระหายของการเรียนรู้เปลี่ยนแปลงเป็นใจกลางเพื่อพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป

แนวคิดของวิสาหกิจชุมชน

แนวคิดของวิสาหกิจชุมชนถือว่าไม่ใช่เรื่องใหม่ของประเทศไทย อันเนื่องจากแนวคิดลักษณะดังกล่าวเดิมที่มีแนวคิดลักษณะนี้เช่นเดียวกัน โดยดั้งเดิมมีการสร้างแนวคิดก่อนหน้านี้ที่เรียกว่า “อุตสาหกรรมชุมชน” และ “ธุรกิจชุมชน” และ “ระบบสหกรณ์” ที่เป็นแนวคิดที่รากฐานเกี่ยวกับการพึ่งตนเองเป็นหลักในการสร้างความเข้มแข็งของคนในชุมชนเพื่อสร้างพื้นฐานเป็นระบบเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้นเพื่อให้เห็นแนวคิดที่มีลักษณะคล้ายกันแต่ก็มีความแตกต่างกันบางประการ โดยเปรียบเทียบในลักษณะแนวคิดต่างๆ ดังนี้

แนวคิดอุตสาหกรรมชุมชนเป็นแนวคิดจากฐานบนลงฐานล่าง กล่าวคือ การดำเนินกิจกรรมอุตสาหกรรมชุมชนเกิดจากการส่งเสริมของภาครัฐบาล ภาคธุรกิจเอกชนและภาคชุมชนในท้องถิ่นร่วมมือกัน (ปริมรัตน์ แวกเพ็ง, 2551) โดยเน้นการย้ายฐานการผลิตไปลงทุนในพื้นที่ชุมชนหรือท้องถิ่นให้กลายเป็นอุตสาหกรรมชุมชนที่จะสามารถเป็นศูนย์กลางแห่งทุนในการรวมกลุ่มกันระหว่าง 3 ภาคส่วนมาเรียนรู้และพัฒนา ร่วมกันในการแก้ปัญหาความยากจน อีกทั้งเน้นการกระจายความเจริญไปยังท้องถิ่นให้ได้มากที่สุด หลักการดังกล่าวเป็นการใช้การลงทุนทางการตลาดนำการผลิตของชุมชนเป็นหลักที่จะสามารถนำทรัพยากร วัตถุดิบของท้องถิ่นหรือชุมชนมาเป็นปัจจัยนำเข้าสู่กระบวนการแปรรูปใน

การเพิ่มมูลค่าสินค้าและบริการ เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ท้องถิ่นพร้อมทั้งสามารถสร้างคน สร้างงานไปพร้อมกันอย่างมีประสิทธิภาพจากฐานของสถาบันครอบครัวและชุมชน

แนวคิดธุรกิจชุมชนเป็นแนวคิดที่เกิดจากฐานรากของชุมชนที่มีการพัฒนาก่อตัวให้เกิดการมีสมาชิกที่มีส่วนร่วมในการผลิต ดำเนินธุรกิจในกิจกรรมหนึ่งกิจกรรมใดที่สอดคล้องกันเพื่อสร้างมูลค่าจากการใช้ทรัพยากรภายในท้องถิ่นและสร้างความเข้มแข็ง (ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐและพิทยา ว่องกุล, 2545) อาทิเช่น กลุ่มทอผ้าไหม กลุ่มโรงสีข้าว เป็นต้น นอกจากนั้นการนำพื้นฐานของการวัฒนธรรมดั้งเดิมมาสอดประสานให้สอดคล้องกับการผลิตสินค้าและบริการเพื่อสร้างเป็นแนวคิดของสังคมท้องถิ่นจากสิ่งแวดล้อมของชุมชนให้เกิดเป็นเอกลักษณ์เฉพาะที่สามารถนำขายให้เกิดรายได้ สร้างงานของคนในชุมชน (ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ, 2540)

แนวคิดสหกรณ์เป็นแนวคิดเกิดจากต่างประเทศมาเป็นต้นแบบในการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการนำหลักอุดมการณ์สหกรณ์เกี่ยวกับการช่วยตนเองและช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อให้เกิดความกินดีอยู่ดีเกิดจากมนุษย์กับชุมชน และชุมชนกับสิ่งแวดล้อมที่จะทำให้พัฒนาเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม (ทศพร แก้วขวัญไกรและจตุพร จันทารมย์, 2558) โดยเป็นองค์กรที่สมัครใจของสมาชิกร่วมกันดำเนินกิจกรรมที่ทุกคนเป็นเจ้าของใช้หลักประชาธิปไตยในการควบคุมและปกครองอย่างอิสระ อีกทั้งมีการเอื้ออาทรต่อชุมชนอย่างยั่งยืน

แนวคิดวิสาหกิจชุมชนเป็นแนวคิดฐานรากสู่ฐานบนเช่นเดียวกับแนวคิดธุรกิจชุมชนที่ต้องการพึ่งพาตนเองจากครอบครัวสู่ชุมชนแล้วสร้างเป็นเครือข่าย โดยหลักสำคัญคือการนำความสัมพันธ์ดั้งเดิมที่พึ่งพากันและกันภายในชุมชนท้องถิ่น มาเป็นภูมิคุ้มกันในการสร้างสรรค์พลังที่เป็นประโยชน์มากกว่ามุ่งหวังเพียงกำไรอย่างเดียวและมีการสร้างเศรษฐกิจบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง

โดยสรุป พบว่า วิสาหกิจชุมชนถือว่าเป็นคำใหม่ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมาแต่ในรายละเอียดของจุดมุ่งหมายไม่ต่างกันมากกับแนวคิดเดิมๆ ไม่ว่าจะเป็นอุตสาหกรรมชุมชน ธุรกิจชุมชนและระบบสหกรณ์ก็ตาม อย่างไรก็ตาม วัตถุประสงค์วิสาหกิจมีหัวใจที่สำคัญที่เหนือกว่าทั้งหมดของแนวคิด คือ การใช้ทุนวัฒนธรรมแห่งภูมิปัญญาที่เกิดการหล่อหลอมมาสร้างเป็นเรื่องราวในการผลิตสินค้าและบริการ ด้วยการใช้นวัตกรรมสร้างสรรค์สร้างนวัตกรรมที่สามารถบ่งบอกอัตลักษณ์ให้เกิดมูลค่าเพิ่มที่ชัดเจนขึ้น ผ่านความสัมพันธ์ของชุมชนที่เรียบง่ายเป็นสายใยที่ลึกซึ้งที่ซับซ้อน แข็งแรงเป็นหัวใจหลักขับเคลื่อนจากการนำปัจจัยในท้องถิ่นที่มีอยู่แล้ว ซึ่งหาได้ง่ายในชีวิตประจำวันมาพัฒนาเป็นสินค้าและบริการในการบริหารจัดการจากระดับชุมชนเป็นเครือข่ายสู่ระดับธุรกิจที่มีความซับซ้อนขึ้น ดังนั้น วิสาหกิจชุมชนจึงมีแนวคิดที่เหนือกว่าหลายๆ ด้านของแนวคิดอื่น รวมทั้งมีพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ.2548 ที่ส่งเสริมอย่างเป็นรูปธรรมชัดเจน ยกกระตือรือร้นแห่งชีวิตของท้องถิ่นชุมชนในการแข่งขันพัฒนาศักยภาพต่อการเปลี่ยนแปลงในโลกปัจจุบัน

หลักแนวคิดที่สำคัญของวิสาหกิจชุมชน สามารถพิจารณาแบ่งเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ ดังนี้ (อัจฉรา หลาวทองและคณะ, 2550)

1. ให้ชุมชนมีส่วนร่วมการเป็นเจ้าของกิจการและดำเนินงานตั้งแต่ขั้นปฐมภูมิจนถึงขั้นทุติภูมิ
2. การนำทรัพยากรภายในท้องถิ่นมาเป็นปัจจัยของการผลิต ไม่ว่าจะป็นวัตถุดิบ แรงงาน ทรัพยากรต่างๆ
3. นำฐานองค์ความรู้แห่งปัญญาที่ตกทอดรุ่นสู่รุ่นก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ประเพณีในชีวิตประจำวันมาสรรค์สร้างผลิตภัณฑ์ต่างๆ ที่มีการต่อยอดเป็นนวัตกรรมใหม่ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมสากลแห่งการบริโภคและการลงทุน
4. บูรณาการศาสตร์ทุกศาสตร์ภายในกิจกรรมต่างๆ มาเป็นเนื้อเดียวกันที่ประสานอย่างมีระบบ
5. สร้างความตระหนักแห่งชุมชนและท้องถิ่นให้เกิดการเรียนรู้อย่างยั่งยืนทั้งภายในชุมชนและเครือข่ายชุมชนอื่นๆ เพื่อให้เกิดสร้างองค์ความรู้ในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ต่างๆ
6. เน้นการพึ่งพาตนเอง ครอบครัวและชุมชนเป็นหัวใจสำคัญภายใต้พื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง

ประเภทและรูปแบบของวิสาหกิจชุมชน

ประเภทของวิสาหกิจชุมชน

การแบ่งประเภทของวิสาหกิจชุมชนสามารถพิจารณาได้หลายลักษณะในนี้ขอเสนอ ดังนี้

1. ประเภทลักษณะการประกอบอาชีพ (กัญญาณทน อินทหว่างและคณะ, 2554; วราจกณา อติศร ประเสริฐ, 2557) มี 2 ประเภท คือ
  1. ชั้นพื้นฐานของวิสาหกิจชุมชน เป็นการผลิตสินค้าและบริการที่มีเป้าหมาย คือ ต้องการใช้ในการบริโภคและตอบสนองความต้องการของคนในท้องถิ่นเป็นหลัก จากการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้เกิดมูลค่าและเกิดการแลกเปลี่ยนภายในท้องถิ่นที่มีการบริโภคในชีวิตประจำวัน อาทิเช่น ข้าว ปลา พืช ผักสวนครัวหรืออาหารที่มีการแปรรูปด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีกระบวนการผลิตไม่ซับซ้อน การลงทุนน้อย
  2. ชั้นยกระดับการพัฒนาของวิสาหกิจชุมชน เป็นการผลิตสินค้าและบริการที่พัฒนาจากองค์ความรู้ด้วยพื้นฐานแห่งทุนปัญญาท้องถิ่น สร้างเป็นลักษณะพิเศษที่โดดเด่นในการนำไปขายยังตลาดภายนอกท้องถิ่นหรือตลาดต่างประเทศ อันเกิดจากการตกผลึกทางการผลิตที่มีการพัฒนา ประยุกต์และยกระดับมาตรฐานเป็นเครื่องหมายสากลที่สามารถนำไปแข่งขันกับสินค้าอื่นๆ ได้ โดยได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐบาลในการผลักดัน อาทิเช่น ผ้าไหม ข้าวหอมมะลิ เครื่องจักรสาน เป็นต้น ก่อให้เกิดตามแนวคิดที่ว่าป็นสินค้าหนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์

2. ประเภทระดับขั้นการผลิตของวิสาหกิจชุมชน เป็นการแบ่งประเภทตั้งแต่เริ่มและพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ ดังนี้โดยแบ่งเป็น 3 ประเภท คือ

1. ระดับครอบครัว ถือว่าเป็นระดับปฐมภูมิแห่งการผลิตของวิสาหกิจชุมชนที่เกิดการผลิตและแปรรูปผลิตภัณฑ์อย่างง่ายในการบริโภคของคนในครอบครัว เน้นการพึ่งพาตนเองเป็นหลัก ธรรมชาติและเป็นการถนอมอาหารในการบริโภคเพื่อไว้ในช่วงฤดูกาลอื่นๆ ในรอบปี

2. ระดับชุมชน เป็นระดับทุติยภูมิของการผลิตสินค้าและบริการ โดยการผลิตระดับครอบครัวเพียงพอต่อการบริโภค ดังนั้นภายในครัวเรือนก็เกิดสินค้าส่วนเกินที่สามารถนำมาแลกเปลี่ยนภายในชุมชน ซึ่งในแต่ละครอบครัวมีจำเป็นต้องผลิตสินค้าให้ครบทุกอย่างเพียงแต่นำสินค้าที่ผลิตที่เห็นว่า มีทักษะในการแปรรูปก็นำมาแลกเปลี่ยนกับคนในชุมชน ผ่านตลาดชุมชน ภายใต้เงื่อนไขการแลกเปลี่ยนหรือซื้อขายอย่างเกื้อกูล พึ่งพาอาศัยกันระหว่างภายในชุมชน ทำให้เกิดการผลิตสินค้าในทรัพยากรท้องถิ่นให้เกิดประสิทธิภาพต่อการบริโภคอย่างยั่งยืน

3. ระดับเครือข่ายของชุมชน เป็นการยกระดับการผลิตสินค้าและบริการในแต่ละชุมชนที่มีเอกลักษณ์เฉพาะมาสร้างความสัมพันธ์กับเครือข่ายของชุมชนอื่นๆ ที่มีลักษณะสินค้าและบริการเหมือนกันหรือใกล้เคียง มารวมกลุ่มกันในการแลกเปลี่ยน เรียนรู้จากภูมิปัญญาในมุมมองต่างๆ ของแต่ละบริบทเพื่อใช้ในการสร้างองค์ความรู้ในแบบการบูรณาการของกลุ่มที่เข้มแข็ง ในการพัฒนาวิธีการกระบวนการต่างๆ ที่ดีงามในแต่ละชุมชนเพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่ของตน อีกทั้งต้องการสร้างระบบเศรษฐกิจที่พึ่งตนเองให้เป็นระบบเศรษฐกิจมหภาคที่สามารถขับเคลื่อนด้วยกำลังของเครือข่ายชุมชนมาขับเคลื่อนให้เกิดการกินดีอยู่ดี สวัสดิการที่ดีจากการจัดสรรทรัพยากรภายในชุมชนและแนวคิดของเครือข่ายนำกลับไปสร้างเป็นแผนแม่บทในการดำรงชุมชนบนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง

รูปแบบของวิสาหกิจชุมชน

รูปแบบของวิสาหกิจชุมชนเน้นการพึ่งตนเองเป็นหลักและเมื่อต้องการสร้างความเข้มแข็งต้องมีการบูรณาการเป็นเครือข่ายชุมชนให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ สร้างนวัตกรรมใหม่ๆ ดังนั้น รูปแบบของวิสาหกิจมี 2 รูปแบบ คือ (กัญญามาน อินหว่างและคณะ, 2554)

1. วิสาหกิจชุมชนแบบเดี่ยว คือ การดำเนินกิจการภายใต้ชุมชนนั้นๆ ด้วยการรวมกลุ่มกันในการผลิตสินค้าและบริการ โดยแบ่งเป็นหมวดหมู่ตามความต้องการของชุมชน อาทิเช่น การปลูกพืชสมุนไพร การทักทอเสื่อ การทอผ้าไหม การทำขนมพื้นบ้าน เป็นต้น

2. วิสาหกิจชุมชนในรูปเครือข่าย คือ การรวมกลุ่มกันของกลุ่มบุคคลที่มีความต้องการดำเนินกิจกรรมวิสาหกิจชุมชนที่มองเห็นถึงเป้าหมายเดียวกันในการพัฒนาท้องถิ่นด้วยการนำทรัพยากรภายในชุมชนมาแปรเปลี่ยนให้เกิดมูลค่าจากภูมิปัญญาของตน อีกทั้งต้องการยกระดับวิสาหกิจชุมชนให้เกิดการบริหารจัดการทั้งทุน ตลาด การเงินต่างๆ ให้เกิดประโยชน์สูงสุด จากการสร้างความเข้มแข็งของ

แต่ละชุมชนให้กลายเป็นพลังขับเคลื่อนเศรษฐกิจที่ยั่งยืนของวิสาหกิจชุมชนในรูปแบบเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน

ปัจจัยสำคัญของวิสาหกิจชุมชน

การพิจารณาถึงปัจจัยที่สำคัญของวิสาหกิจชุมชนต่อการพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพในการดำเนินกิจการนั้น สามารถแบ่งเป็น 4 ปัจจัยหลักใหญ่ ดังนี้ (เกษมาพร พวงประยงค์และนพพร จันทร นำชู, 2556: 111-115)

1. ปัจจัยการจัดการวิสาหกิจชุมชน

1.1 ด้านการดำเนินงานของวิสาหกิจชุมชนเน้นการใช้หลักการ 4M ในการขับเคลื่อนให้เกิดการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบด้วย คน (Man) เงิน (Money) เครื่องมือเครื่องจักร (Materials) การจัดการ (Management)

1.2 ด้านการผลิตเป็นการนำทรัพยากรต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาประยุกต์ใช้ให้เกิดการบูรณาการของปัจจัยการผลิต อันประกอบด้วย 1) ที่ดิน 2) แรงงาน 3) ทุน 4) ผู้ประกอบการ (ทศพร แก้วขวัญไกร, 2556)

1.3 ด้านการตลาดสร้างกระบวนการให้ครบวงจรของการพัฒนาอย่างเป็นระบบที่ต้องพิจารณาถึง 1) ผลិតภัณฑ์ 2) ราคา 3) ช่องทางการจัดจำหน่าย 4) การส่งเสริมการขาย (ศิริวรรณ เสรีรัตน์และคณะ, 2546)

2. ปัจจัยการบริหารวิสาหกิจชุมชน

2.1 ด้านภาวะผู้นำกลุ่มและคณะกรรมการกลุ่มถือว่าเป็นปัจจัยสำคัญของการบริหารวิสาหกิจชุมชนเหตุเพราะการมีผู้นำในลักษณะหัวก้าวหน้าที่ต้องการพัฒนาท้องถิ่นให้ถึงเป้าหมายอันพึงประสงค์ต้องมีศักยภาพหลายประการ อันประกอบด้วย 1) การสร้างสัมพันธ์อันดี 2) การสื่อสารอย่างมีระบบ 3) การมีพลังอำนาจแบบทางการและไม่ทางการ 4) แก้ปัญหาความขัดแย้งด้วยหลักความยุติธรรม 5) เข้าใจถึงพฤติกรรมของแต่ละกลุ่มในชุมชน (ศศิภา พิทักษ์ศานต์, 2556)

2.2 ด้านสมาชิกกลุ่ม เป็นสิ่งที่สมาชิกกลุ่มต้องมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการกำหนดทิศทางในการบริหารวิสาหกิจชุมชนให้ถึงเป้าหมายที่ต้องการโดยสมาชิกต้องมีส่วนร่วมในการพัฒนา เรียนรู้ มีความกระตือรือร้นและเน้นหลักประชาธิปไตย

2.3 ด้านการจัดการกลุ่ม เน้นการใช้หลักการแห่งการวางแผน การจัดองค์การ การบังคับบัญชาสั่งการ การประสานงาน และการควบคุมเป็นกลไกสำคัญของการจัดการในการบริหารกลุ่ม (ธวัชชัย บุญมีและคณะ, 2555; กฤตภาส เสมอพิทักษ์และคณะ, 2554:)

2.4 ด้านการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มเป็นหลักประชาธิปไตยที่สำคัญที่สมาชิกกลุ่มสามารถแสดงความคิดเห็นในการบริหารจัดการท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพในการขับเคลื่อนในการแก้

ปัญหาเพื่อสนองความต้องการของชุมชน โดยการมีส่วนร่วมสามารถดำเนินการได้หลาย 3 แบบ คือ การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การวิจัยแบบมีส่วนร่วมและการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยสมาชิกกลุ่มถือเป็นหัวใจสำคัญของการดำเนินการให้ยั่งยืนได้ (กฤตภาส เสมอพิทักษ์และคณะ, 2554) อาจกล่าวได้ว่าการมีส่วนร่วมที่ต้องมีการช่วยกันคิด ช่วยกันคัดเลือกสู่กระบวนการตัดสินใจ ลงมือปฏิบัติ และพิจารณาถึงความเป็นไปได้ด้วยการประเมินผล

3. ปัจจัยแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่น

3.1 ด้านกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเน้นการใช้องค์ความรู้บนพื้นฐานเศรษฐกิจพอเพียง ที่มีอยู่ในท้องถิ่น (เกษมาพร พวงประยงค์และนพพร จันทรนาชู, 2556) ในการพัฒนาแห่งการพึ่งตนเอง เป็นหลักจากการใช้ทรัพยากรธรรมชาติรอบตัวผนวกกับภูมิปัญญาแห่งทุนสังคมของคนในท้องถิ่นมา พัฒนาและเปิดโอกาสสร้างองค์ความรู้ผ่านกิจกรรมนอกห้องเรียนที่สามารถเรียนรู้ได้ในการประกอบอาชีพเพื่อใช้ในการแสวงหานวัตกรรมใหม่ ภายใต้วงจรคุณภาพ PDCA คือ วางแผน (Plan) ปฏิบัติ (Do) ตรวจสอบ (Check) ปรับปรุงการดำเนินกิจกรรม (Action) ที่จะสร้างกรอบแนวคิดให้เกิดกระบวนการเรียนรู้เป็นวัฏจักรอย่างมีคุณภาพ

3.2 ด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น (เดชวิทย์ นิลวรรณและทิพย์พฐุ ฤกษ์สุนทร, 2557) เป็นหลักการสำคัญที่จะนำองค์ความรู้ไปถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไปถ่ายทอดให้เกิดทรงคุณค่าอันยาวนานไว้กับอนุชนรุ่นหลัง โดยกระบวนการถ่ายทอดต้องพิจารณากลุ่มซึ่งสามารถแบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ 1) กลุ่มที่ต้องการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่เด็กและเยาวชน 2) กลุ่มที่ต้องการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้แก่ผู้ใหญ่ โดยการแบ่งกลุ่มทำให้มีการสร้างสื่อสารในการถ่ายทอดให้ตรงกับกลุ่มที่สนใจ นอกจากนั้นการถ่ายทอดภูมิปัญญาสามารถวิเคราะห์ถึง กลยุทธ์เป็น 7 รูปแบบ คือ 1) กลยุทธ์แบบเรียนปนเล่น 2) กลยุทธ์แบบการถือผู้เรียนเป็นตัวตั้ง 3) กลยุทธ์แบบการผสมผสาน 4) กลยุทธ์แบบการเสริม “ราก” แห่งคุณค่าในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น 5) กลยุทธ์การให้ผู้เรียนทดลองเป็นผู้ผลิต 6) กลยุทธ์การเสริมสร้างความรู้ ทศนคติที่ดีและทำกิจกรรม 7) กลยุทธ์การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็นเป็นเวทีกลางเพื่อสร้างการมีส่วนร่วม

4. ปัจจัยการสนับสนุนภายนอก

4.1 ด้านการสนับสนุนจากภาครัฐบาลในพระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน 2548 ได้กำหนดไว้อย่างชัดเจนเกี่ยวกับการส่งเสริมและสนับสนุนวิสาหกิจชุมชนให้เกิดความเข้มแข็ง แต่สิ่งต้องตระหนักเพิ่มเติมเกี่ยวกับการสนับสนุนจากภาครัฐบาลต้องพิจารณา (อุทิศ สังข์รัตน์และธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร, 2556; ธันยมัย เจียรกุล, 2557; จันทนา พงศ์สิทธิกาญจนา, 2556) คือ 1) สร้างพี่เลี้ยงในการบริหารจัดการให้ครบวงจรด้วยการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมหาวิทยาลัยท้องถิ่นให้เป็นแกนนำ 2) ลดขั้นตอนเกี่ยวกับกระบวนการหรือขั้นตอนต่างๆ ที่ต้องผ่านในส่วนของภาครัฐบาลให้น้อยลงแต่มีประสิทธิภาพขึ้น 3) หาแหล่งเงินทุนดอกเบี้ยต่ำที่สามารถขับเคลื่อนวิสาหกิจชุมชน 4) มีแหล่ง

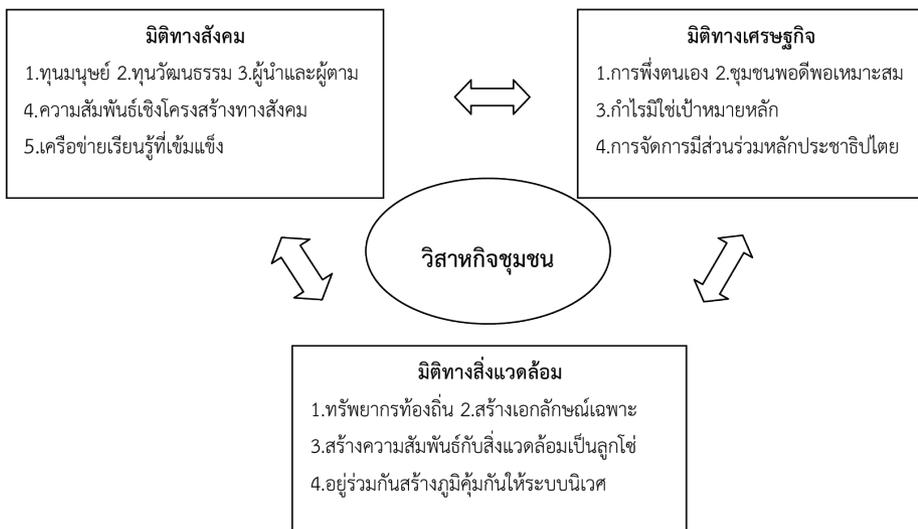

วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม 2560

ข้อมูลข่าวสารต่างๆ เกี่ยวข้องกับวิสาหกิจชุมชนทั้งประเทศว่าแนวโน้มหรือทิศทางการผลิตควรมีการพัฒนาเป็นอย่างไรในโลกปัจจุบัน

4.2 ด้านสนับสนุนจากเครือข่ายวิสาหกิจชุมชนการผลิตสิ่งที่จะทำให้เครือข่ายวิสาหกิจชุมชนประสบผลสำเร็จได้นั้น มีหลักการที่สำคัญดังนี้ (ประหยัด มโนพะเส้า, 2556) 1) เน้นการสร้าง ความเข้าใจแห่งการร่วมมือกัน 2) ออกแบบการมีส่วนร่วมของเครือข่ายในการพัฒนาการเรียนรู้ร่วมกัน 3) วิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรคของกลุ่มและเครือข่าย 4) สร้างแผนยุทธศาสตร์พัฒนา ของเครือข่าย 5) การใช้หลักประชาธิปไตยเพื่อหาประชามติแห่งการสร้างแผนยุทธศาสตร์การพัฒนา ของเครือข่ายแห่งการมีส่วนร่วมของชุมชน 6) ดำเนินกิจการตามแผนยุทธศาสตร์ผสมผสานการเรียนรู้เพิ่มเติมจากการสร้างความสัมพันธ์กับมหาวิทยาลัยในท้องถิ่นให้วิถีคิดใหม่ๆ จากนักวิชาการภายนอก เป้าหมายของวิสาหกิจชุมชน

แนวคิดของการดำเนินวิสาหกิจชุมชนมีเป้าหมายที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันหลายมิติ ดังแนวคิด ของการสร้างฐานของวิสาหกิจชุมชนบนหลักการเศรษฐกิจพอเพียงของ John Elkington ที่อธิบาย ถึงการสร้างลักษณะ “Triple Bottom Line” (สก็อตตา ศิริภัทรโสภณ, 2558) ที่จะกระทบให้เกิดผลดี โดยมิติการดำเนินวิสาหกิจมี 3 มิติ คือ มิติทางสังคม มิติทางเศรษฐกิจและมิติทางสิ่งแวดล้อม ดังรูป

รูปภาพ 2 เป้าหมายของวิสาหกิจชุมชน

จากรูปภาพ 2 จะพบว่า การสร้างวิสาหกิจชุมชนนั้น เน้นการสร้างความสัมพันธ์อันดีที่เป็นจิตวิญญาณของคนในชุมชนหลอมรวมกับทรัพยากรจากธรรมชาติให้กลายเป็นจุดเด่น โดยการนำหลักสากลมาสร้างภูมิคุ้มกันให้เกิดการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน ซึ่งเป็นการเริ่มจากการวิเคราะห์ถึงส่วนที่ 1 มิติสังคมของมนุษย์ที่มีการสร้างจิตวิญญาณแห่งความคิด ประเพณี วัฒนธรรมสิ่งดีงามที่สืบทอดมาหลายชั่วอายุมาเป็นยกระดับนำแนวคิดดังกล่าวมาสร้างด้วยกลุ่มหัวก้าวหน้าหรือผู้นำทางความคิดของชุมชนให้เกิดการตระหนักถึงรากฐานของตนเองให้มีการอนุรักษ์และหวงแหนความเป็นรากฐานของตน จากภายใต้โครงสร้างของความสัมพันธ์ของสังคมที่มีความซับซ้อนในเชิงโครงสร้างการเคารพอาวุโส การสืบทอดความคิดต่างๆ มาเป็นการรวมกลุ่มกันในการสร้างความเข้มแข็งและพัฒนาต่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่นๆ ให้กลายเป็นเครือข่ายชุมชนหรือเครือข่ายท้องถิ่น ส่วนที่ 2 มิติสิ่งแวดล้อมที่มีความสำคัญที่ต้องใช้ทรัพยากรรอบตัวให้เกิดมูลค่าที่นอกจากอุปโภคบริโภคภายในครัวเรือนหรือชุมชนแล้ว ต้องสร้างการปรับเปลี่ยนให้เกิดการยกระดับแห่งมูลค่าของทรัพยากรสิ่งแวดล้อมร่วมกับทรัพยากรทุนมนุษย์และทุนสังคมรวมกันสร้างเป็นเอกลักษณ์ในตัวสินค้าและบริการที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ดังที่ว่าการเรียนรู้และเข้าใจสิ่งแวดล้อมธรรมชาติสามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้ชุมชนได้อย่างยั่งยืนก่อให้เกิดรายได้และลดต้นทุนแห่งการซื้อสินค้าและบริการจากภายนอกชุมชน ส่วนที่ 3 มิติเศรษฐกิจ กล่าวคือ เมื่อมีการผสมผสานแห่งการบูรณาการทั้งมิติสังคมร่วมกับมิติสิ่งแวดล้อมก่อตัวเป็นมิติแห่งการแลกเปลี่ยน การผลิตสินค้าและบริการที่สามารถสร้างรายได้เพิ่มขึ้นจากการนำทรัพยากรที่เป็นส่วนเกินในการบริโภคมาขายเพื่อก่อให้เกิดรายได้ อย่างไรก็ตามมิติเศรษฐกิจเป็นหลักที่มีใช้เพียงกำไรเป็นหัวใจหลักแต่เพียงต้องการให้มีระดับรายได้ที่พอประมาณอย่างเหมาะสม ภายใต้การพึ่งตนเองและมีเงินออมในยามฉุกเฉิน ซึ่งจะทำให้ชุมชนมีฐานความพอดีแห่งความต้องการให้เหมาะสมมีใช้เพียงเพื่อต้องการสะสมทรัพย์ตามแนวคิดกระแสหลักแห่งการแข่งขันเพื่อความมั่งคั่ง นอกจากนั้นการรวมกลุ่มกันในการจัดการผลิตสินค้าและบริการทางเศรษฐกิจสามารถสร้างความเข้มแข็ง การแลกเปลี่ยนการเรียนรู้ด้วยการใช้หลักเหตุผลตามหลักประชาธิปไตยที่ต้องการให้ชุมชนเป็นคู่ขนานทั้ง 3 มิติให้ขับเคลื่อนไปได้อย่างยั่งยืน ดังการสร้างแนวคิดเป็นวิสาหกิจชุมชนที่ต้องการให้เป้าหมายทั้ง 3 มิติเป็นรากฐานตามแนวคิดหลักเศรษฐกิจพอเพียงต่อไป

บทส่งท้ายกรอบการพัฒนาวิสาหกิจชุมชน

วิสาหกิจชุมชนถือว่าเป็นแนวคิดที่มีใช้แนวคิดใหม่ในโลกหรือในประเทศไทยแต่เป็นการเปลี่ยนกรอบแนวคิดจากเดิมนำมาประยุกต์ให้มีความสอดคล้องกับบริบทของสังคม เศรษฐกิจในปัจจุบันบนพื้นฐานการใช้หลักความพอเพียงพอประมาณและมีความยั่งยืน โดยหัวใจหลักของวิสาหกิจชุมชนคือ เน้นการพึ่งตนเองเป็นหลักจากฐานครอบครัวรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนสู่การสร้างเครือข่ายจากการใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและภูมิปัญญาที่มีอยู่มาก่อตัวให้เกิดเป็นสินค้าและบริการ อย่างไรก็ตามนี่เป็นเพียงพื้นฐานง่ายๆ ที่ชุมชนจะต้องสร้างให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมให้ได้ ด้วยการสร้างความเข้มแข็งของ

วารสารวิชาการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์
ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 กรกฎาคม - ธันวาคม 2560

กลุ่มในชุมชนหรือเริ่มจากครอบครัวที่ต้องตระหนักถึงความเชื่อมั่นในเรื่องพึ่งตนเองเป็นหลัก ขณะที่ การสนับสนุนและการผลักดันของภาครัฐบาลเป็นปัจจัยเสริมเพียงเท่านั้น ดังนั้นการสร้างกรอบแห่ง การพัฒนาวิสาหกิจชุมชนต้องใช้หลายปัจจัยที่สำคัญหลายองค์ประกอบและก้าวข้ามพื้นฐานเดิมๆ ที่มี อยู่ให้ยกระดับสูงขึ้น โดยสิ่งที่สำคัญที่พัฒนาได้ต้องมองเป้าหมายไปที่ “วิสาหกิจชุมชนเพื่อสังคม” ที่มี การต่อยอดของหลายประเด็นแห่งการพัฒนา อาทิเช่น การบริหารจัดการทุนชุมชน การบริหารจัดการ วิสาหกิจชุมชน การสร้างประสิทธิภาพการผลิตด้วยการลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ รวมถึงการพัฒนาระบบ สวัสดิการชุมชนเพื่อที่จะสร้างความตระหนักให้เกิดความรับผิดชอบต่อสังคม (Corporate Social Responsibility: CSR) ต่อชุมชน เมื่อมีการสร้างให้เกิดความเข้มแข็งจากฐานรากแล้ว สิ่งสำคัญคือการ สร้างผลกระทบที่ก่อให้เกิดผลดีกับสังคมหรือชุมชนด้วยการสร้างทัศนคติที่ดีต่อการนำสิ่งดีๆ กลับคืน สร้างเป็นวัฏจักรแห่งการพึ่งพา-รับส่ง เกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างไม่มีที่สิ้นสุด

เอกสารอ้างอิง

- กฤตภาส เสมอพิทักษ์และคณะ. (2554). *การบริหารจัดการแบบมีส่วนร่วมของวิสาหกิจชุมชนกลุ่มผลิตน้ำดื่ม ชمرฆอาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน ตำบลบ้านสา อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ (สกว.).
- กษมาพร พวงประยงค์และนพพร จันทรนำชู. (2556). *แนวทางการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนกลุ่มการแปรรูป และผลิตภัณฑ์ จังหวัดสมุทรสงคราม. วารสารศิลปการศึกษาศาสตร์วิจัย ปีที่ 5 ฉบับที่ 1:20-23*. กองส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน กรมส่งเสริมการเกษตร. (2559). *วิสาหกิจชุมชนน่ารู้*. สืบค้นเมื่อ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2559, จาก <http://www.sceb.doae.go.th/Ssceb2.htm>.
- กัญญาณ อินทหว่างและคณะ. (2554). *การจัดการวิสาหกิจชุมชน*. พิมพ์ครั้งที่ 1. พิษณุโลก: มหาวิทยาลัยพิษณุโลก.
- จันทนา พงศ์สิทธิกาญจนา. (2556). *ตัวแบบการจัดการเพื่อการบรรลุยุทธศาสตร์วิสาหกิจชุมชน จังหวัดนครปฐม. วารสารดุสิตบัณฑิตทางสังคมศาสตร์ (ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์) ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 :46*.
- ณรงค์ เพ็ชรประเสริฐและพิทยา ว่องกุล. (2545). *วิสาหกิจชุมชน: กลไกเศรษฐกิจฐานราก*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เดชวิทย์นิลวรรณและทิพย์พธู กฤษสุนทร. (2557). *กระบวนการและกลยุทธ์การถ่ายทอด ภูมิปัญญาท้องถิ่น กรณีศึกษาเทศบาลตำบลฟ้าฮ่าม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนการวิจัยแห่งชาติ (สกว.)

- ทวีศักดิ์ นพเกษตร. (2545). *วิกฤติเกษตรกร: วิกฤติสังคมไทยสู่ทางรอดในโลกใหม่*. (พิมพ์ครั้งที่ 2). พิษณุโลก: สถาบันพัฒนาสี่แยกอินโดจีน.
- ทศพร แก้วขวัญไกร. (2556). *เศรษฐศาสตร์มหภาคเบื้องต้น*. บุรีรัมย์: ซีพี พิมพ์.
- ทศพร แก้วขวัญไกรและจตุพร จันทรัมย์. (2558). *เดินถอยหลังไปข้างหน้ากับระบบสหกรณ์*. บุรีรัมย์: *วารสารสภา คณาจารย์และข้าราชการ มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์ ปีที่ 1 ฉบับปฐมฤกษ์ มิถุนายน-พฤศจิกายน 2558*.
- ธวัชชัย บุญมีและคณะ. (2555). *การวิจัยและพัฒนาในกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านสันทรายต้นกอก ตำบลฟ้าฮ่าม อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่*. เชียงใหม่: คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงใหม่.
- ฉันทมัย เจียรกุล. (2557). *ปัญหาและแนวทางการปรับตัวของ OTOP เพื่อพร้อมรับการเปิด AEC*. *วารสารนักบริหาร มหาวิทยาลัยกรุงเทพ ปีที่ 34 ฉบับที่ 1: 31*.
- ประหยัด มโนพะเส้า. (2556). *กระบวนการขับเคลื่อนเครือข่ายกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเป็นเครื่องมือในการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร จังหวัดลำพูน*. *แก่นเกษตร ปีที่ 41 หน้า 17-26*.
- ปริมรัตน์ แยกเพ็ง. (2551). *รายงานการศึกษาแนวทางการพัฒนาโครงการสนับสนุนการพัฒนาอุตสาหกรรมชนบท*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพัฒนาอุตสาหกรรมชุมชนกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม.
- ปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ. (2540). *โครงการวิจัยเรื่องนโยบายและมาตรการในการส่งเสริมธุรกิจชุมชน*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชน.
- พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน. (2546). *เส้นทางเศรษฐกิจชุมชนในกระแสทุนนิยม*. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์ จำกัด.
- พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ.2548. กรุงเทพฯ : สำนักงานส่งเสริมวิสาหกิจขนาดกลางและขนาดย่อม.
- พัฒนารัฐกิจสถาบัน, กอง. (2551). *คู่มือการปฏิบัติงานลินีเชือกกลุ่มบุคคลของธ.ก.ส*. กรุงเทพฯ: ฝ่ายสินเชื่อสถาบันธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร.
- วรางคณา อติศรประเสริฐ. (2557). *แนวทางการพัฒนาศักยภาพการตลาดสำหรับผู้ประกอบการสตรีในชุมชน: กรณีศึกษาวิสาหกิจขนาดย่อมผลิตภัณฑ์กระดาษสา*. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒปีที่ 17ฉบับที่ 1: 44*
- วิวัฒน์ เมฆอรุณ. (2556). *ทุนทางวัฒนธรรมกับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ชุมชน: กรณีศึกษาภาคเหนือตอนล่าง*. *รวมบทความประวัติศาสตร์วัฒนธรรม ในโอกาสศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถ สุภา อายุ 72 ปี*. กรุงเทพมหานคร: ด้านสหวิชาการพิมพ์ จำกัด.

- ศศิภา พิทักษ์ศานต์. (2556). ปัจจัยที่ส่งผลต่อความสำเร็จของการนํานโยบายส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน ไปปฏิบัติ กรณีศึกษาอำเภอเมืองกระบี่ จังหวัดกระบี่. *วารสารวิทยบริการ มหาวิทยาลัย สงขลานครินทร์ ปีที่ 24 ฉบับที่ 3: 38*
- ศักดิ์ดา ศิริภัทรโสภณ. (2558). การศึกษากรอบแนวคิดเพื่อการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนเพื่อสังคมในประเทศไทย. *วารสารสมาคมนักวิจัย ปีที่ 20 ฉบับที่ 2: 55.*
- ศิริวรรณ เจนการและคณะ. (2545). *โครงการพลังแผ่นดิน: กรณีศึกษาด้านธุรกิจชุมชน. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพัฒนาไท.*
- ศิริวรรณ เสรีรัตน์และคณะ. (2546). *การบริการตลาดยุคใหม่. กรุงเทพมหานคร: บริษัทธรรมสาร.*
- สมศักดิ์ ขอบตรง. (2549). *การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: การพัฒนาชุดโจทย์วิจัยเพื่อการพัฒนาวิสาหกิจชุมชนแบบครบวงจรของจังหวัดสุราษฎร์ธานี. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัยแห่งชาติ (สกว.).*
- สัญญา เคนาภูมิ. (2558). แนวทางการพัฒนาประสิทธิผลของวิสาหกิจชุมชนในพื้นที่จังหวัดมหาสารคาม. *วารสารวิชาการแพรรากพลินธุ์ มหาวิทยาลัยภาพลันธุ์ ปีที่ 2 ฉบับที่ 3: 45.*
- สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. (2559). *พระราชบัญญัติส่งเสริมวิสาหกิจชุมชน พ.ศ. 2548. สืบค้นเมื่อ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2559, จาก <https://www.moac.go.th/download/pos%207608.pdf>.*
- เสนห์ จามริก. (2543). *เศรษฐกิจพอเพียงกับสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย. รวมบทความเศรษฐศาสตร์การเมือง (เพื่อชุมชน) ฉบับพิเศษ: ธุรกิจกับสิทธิมนุษยชน. กรุงเทพมหานคร: บริษัทเอดิสันเพรส โปรดักส์ จำกัด.*
- เสรี พงศพิศและสุภาส จันท์หงส์. (2548). *ข้อควรรู้เกี่ยวกับวิสาหกิจชุมชน. กรุงเทพมหานคร: ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย จำกัด.*
- อภิสิทธิ์ พรหมชัยและศุภลักษณ์ สุวรรณชะภู. (2554). ความสำเร็จของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนแม่บ้านห้วยกาน. *วารสารการบริหารท้องถิ่น ปีที่ 4 ฉบับที่ 2: 58.*
- อัจฉรา หลาวทองและคณะ. (2550). *การศึกษาแนวทางการจัดการทางการตลาดของวิสาหกิจชุมชน การท่องเที่ยวในเขตอีสานใต้. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ (สกว.).*
- อุทิศ สังข์รัตน์และธงพล พรหมสาขา ณ สกลนคร. (2556). *แนวทางในการกำหนดนโยบายภาครัฐ เพื่อสนับสนุนการดำเนินงานวิสาหกิจชุมชนในเขตลุ่มทะเลสาบสงขลา. การประชุมภาคใหญ่วิชาการ ครั้งที่ 4 วันที่ 10 พฤษภาคม 2556.*